

Nettverk kulturlandskap:

Hvordan se forskjell på gamle og nye hageplanter, og hvorfor er det så viktig?

Bilde Gamle Hvam: Jeg begynner med det siste: Hvorfor det er så viktig å se forskjell på gamle og nye hageplanter for oss som jobber i museene?

Alle forstår at det blir feil å sette et teakbord fra 1960-tallet inn i et museumsmiljø som skal representere klunkestilen. Alle reagerer på husmorvinduer i et hus i jugendstil. På samme måte er det med plantene. Man setter ikke en rhododendron inn i en bondehage som skal representere indre Østlandet på begynnelsen av 1900-tallet.

Planter bør tas like mye på alvor som gjenstander. Det fortjener de, selv om de hører til de museumsgjenstander en kan klassifisere som ephemera, det vil si museumsgjenstander med liten økonomisk verdi, liten anerkjent kulturell verdi og liten følelsesmessig verdi for andre enn dem som elsker de gamle plantene.

Bilde Gamle Hvam: Akershusmuseet har flere hager, og hver hage har sin egen begrunnelse for hvorfor den bevares. På Gamle Hvam har ingen gammel hage, men en plantesamling. Den er som en museumsutstilling av gamle hageplanter, med historier og dokumentasjon som andre museumsgjenstander. Vi trenger ikke tenke kopi av gammel hage i utformingen, men bedene er likevel inspirert av slik det kunne være på gårdene for femti til hundre år siden. Det er hver enkelt plante og deres historie som er det viktige her.

Bilde Villa Sandmo: Villa Sandmo ved Aurskog-Høland bygdetun er et bolighus med hage fra slutten av 1940-tallet. Alt er en tidstypisk, med hellegang rundt huset, et stort, skrått staudebed, en liten mur, og flat plen nedenfor. Plantematerialet er typiske bytteplanter, hardføre planter som naboen fikk så mye av at man måtte dele, sånne planter som vandret på bygda. «Passalongs», som de kalles på engelsk.

«Bytteplanter» kan vi kalle dem på norsk. Det vesentlige i denne museumshagen, er det tidstypiske plantematerialet og strukturen.

Bilde Asker: Asker museum har to hager, som representerer kunstnerfamiliene som har eid dem. Disse bildene er fra Otto og Tilla Valstads hage. Der vokser et variert og litt alderdommelig plantemateriale i et helt spesielt og vakkert anlegg, skapt av kunstnere. Min intuisjon sier meg at mange av plantene har de fått lokalt i Asker.

Hagen viser hvilke omgivelser de skapte seg, hvordan de ville ha det rundt seg. Her skal man være uhyre forsiktig med å sette inn nye planter. Trenger man å fylle ut, kan man dele de plantene som allerede finnes. Det vesentlige her er både det spesielle plantematerialet, som peker tilbake mot 1800-tallet, og den vakre strukturen, som var ekteparet Valstads egen.

Konklusjon: Museenes oppgave er å respektere museumshagens egenart. Skal noe endres, så vær kreativ innenfor de rammene som er gitt av hagens historie.

Bilde Curtis Botanical Magazine: Over til plantene. *Paeonia lactiflora* er en pionart som vokser vill i Sentral-Asia og Øst-Asia. De første plantene kom til Europa fra Asia rett før år 1800. *Lactiflora* betyr melkehvit blomst, men det kom ikke bare enkle hvite blomster. De finnes i naturen med stor variasjon, og det kom flere varianter til Europa.

På begynnelsen av 1800-tallet ble det etablert flere planteskoler i Paris. Tidligere hadde adelen og de kongelige egne gartnere med ansvar for plantene. Men på denne tida begynte det å vokse fram en ny samfunnsklasse, borgerskapet. De ville også ha fine hager og parker, slik som adelen og de kongelige hadde.

Borgerskapet hadde stort sett ikke økonomi til å ansette private gartnere, men de hadde økonomi til å handle hos profesjonelle handelsgartnere.

Bilde 'Edulis Superba': Disse gartnerne tok imot alle de nye plantene som kom til Europa på denne tida, blant dem varianter av *Paeonia lactiflora*. Når flere av disse vokser sammen, vil insekter pollinere den ene med den andre, og det oppstår naturlige krysninger. Frøene fra disse ble sådd, og de fineste av disse ble brakt fram for salg. De fikk egne sortsnavn, for å skille den ene fra den andre. 'Edulis Superba' er en av de aller første med eget kultivarnavn. Den finner vi fortsatt i norske hager. 'Grandiflora Nivea Plena' er en annen av disse tidlige, den har jeg hittil bare sett i Frankrike.

Disse stammer fra 1820-tallet. Etter hvert begynte de med håndpollinering, for i større grad å kontrollere hvilke egenskaper de ville ha i sine nye pioner. Det kom mange hundre kultivarer på markedet. Før 1850 var silkepioner vanlige i handel i Europa, og de spredte seg raskt. Etter 1850 kunne man finne mange franske silkepioner i norske hager.

Bilde buede bed: Mot slutten av 1800-tallet kom også engelske planteskoler med i dette arbeidet, og tradisjonelt i Norge er det disse gamle franske og engelske sortene fra 1800-tallet eller tidlig 1900-tall vi finner her i landet. Det visuelle uttrykket er lett, sart, samstemt og behagelig, med variasjon i nyanser innenfor et begrenset spekter og en lett form.

Bilde amerikanske silkepioner: Ikke før godt ut på 1900-tallet begynte amerikanske sorter å komme i salg i Norge. De har et annet preg. Noen av fargene går mot korall og varmere rødt, og mange av dem har gule støvbærere eller omdannede støvbærere i sentrum. Inntrykket av disse er mer kompakt, moderne. Disse var så å si ikke i

salg i Norge før etter andre verdenskrig. Det er viktig å vite når en eventuelt skal velge pioner til et gammelt anlegg.

Bilde gamle europeiske pioner: Men det var pioner i norske hager før dette. Madam Todderud, som bodde på Åker gård ved Hamar på slutten av 1700-tallet, forteller i dagboka at en dag ut på høsten skar ned piongresset i hagen. Så hva var dette? Jo, det var de gamle europeiske artene. Flere arter pioner vokser vill i Europa, men det er andre arter enn *Paeonia lactiflora*.

Skal man gjenskape hagen på Åker fra 1700-tallet, kan man ikke velge verken amerikanske eller franske silkepioner. Da må man velge europeiske pioner, for på 1700-tallet var det bare de som fantes her. Dette er de som vi med en samlebetegnelse kaller bondepioner. Vokser vill i Sør-Europa og det nære Østen. Tatt inn i kultur i europeiske hager veldig tidlig, før 1600-tallet.

Bilde bondepioner Hvam: Hvordan skille bondepioner fra silkepioner: Alltid bare en blomst pr stilk, lite duft, glatt bladkant, blomstrer 1-2 uker tidligere enn silkepionene.

Detaljer å se etter på pioner: Hvor mange blomster pr stilk? Hvordan er bladform og bladkant? Hvilken form og farge har blomsten? Har den duft? Har den støvbærere? Hvilken farge og form har arrene? Hvordan ser fruktemnene ut, og hvordan blir de modne frøkapslene? Hvor høy er planten? Sterke eller svake stilker? Hvilken farge får bladene om høsten?

Konklusjon: Lær å skille mellom europeiske pionarter og asiatiske pionarter. Husk at det var få amerikanske silkepioner i Norge før 1950. Tradisjonelt har det vært franske og engelske silkepioner i norske hager.

Bilde hageiris: Neste eksempelsort: Hageiris. De gamle sortene fra 1800-tallet var diploide, det vil si at de hadde bare to sett med

kromosomer. Mange sorter oppstod som naturlige kryssninger, og mange som kontrollerte kryssninger. Alle disse irisene er relativt små: fanene er ca 6 cm høye. Planten som helhet er 60-80 cm høye. Det finnes fortsatt mange ulike sorter i gamle hager.

Bilde 1 fra Claire Austin: Ut på 1900-tallet krysset man fram man iriser med flere sett kromosomer. Disse irisene er større, kraftigere og mer fancy. Noe ekstra nytt kom til fra 1963: Iris med «ruffling» – rysjer eller volanger. Det fantes ikke før. Etter den tid har nesten alle nye hageiriser volanger.

Dessuten kom det større variasjon i farger og fargekombinasjoner.

Bilde 2 fra Claire Austin: Så ser man en iris med rysjer og i farger som oransje, rosa og vinrødt, så vær obs, hvis ikke du skal gjenskape en hage fra 1970-tallet. Da er det OK.

Bilde buede bed: Gamle hageplanter er ikke bare dekor og kulisser, pynt og hygge. Planter er levende kulturarv, som er truet fra mange kanter. De største truslene er generasjonsskifter og overdragelser av hus og hage. Unge i dag har lite tid, og de har gjerne to biler. De rekker ikke å stelle i hagen, og de må ha stor garasje med oppstillingsplass. Da kommer anleggsgartnerne inn, og de er som tannlegen i Karius og Baktus. Hva gjør han? Jo, han fjerner alt som er hyggelig og erstatter det med lettstelte, glatte flater.

Gamle hageplanter som museumsgjenstander er det man kan kalle «ephemera»: De har liten økonomisk verdi, liten anerkjent kulturell verdi og liten følelsesmessig verdi.

Det vil si: De hadde følelsesmessig verdi for dem som dyrket dem, og for naboer, som gikk forbi og beundret, og for familiemedlemmer som kom på besøk. Når det kommer nye eiere til, er det ikke sikkert de har en tilsvarende tilknytning, og plantene blir dermed følelsesmessig verdiløse.

Men det er ikke bare i private hager at de er truet. Også i botaniske hager fjernes planter, hvis de krever for mye eller er uinteressante for neste generasjon forskere. Iris- og pionsamlinga i Pruhonize ved Praha, av det største i sitt slag i Europa, stod i fare da Milan Blazek gikk av med pensjon. Jeg vet ikke hvordan det har gått.

Bilde konklusjon: Bruk Plantearven!

Bilde Marit Myrstad: Bruk de små produsentene med det genetisk tilpassede materialet!